Sørum under okkupasjonen 1940–45

Okkupasjonshistorisk utvalg i Blaker og Sørum Historielag, med Kåre Sæther som leder og Svein Sandnes som redaktør, ga i november 1999 ut denne boka, som dokumenterer så godt som mulig okkupasjonstida i Blaker og Sørum 1940–45.

Her er utdrag fra boka.
Til salgs i Blaker og Sørum Historielag.

Innholdsfortegnelse

Tyske tropper inntar Blaker 3
Tyske tropper inntar Rånåsfoss 4
Tyske tropper inntar Frogner 5
Kampene ved Roverud 6
Den første motstandsbevegelsen i Sørum 7
En skjebnesvanger likvidering 8
Arrestasjon av motstandsfolk i Sørum 9
Førerprinsippet innføres i kommunen 10
Tyske soldatforlegninger i Sørum 11
Rasjonering av forbruksvarer 12
Egenproduksjon og varebytte 13
Pengerikelighet 14
Et utvidet åkerareal 14
Utnytting av ressursene i skogen 15
Informasjonsmonopolet 16
Pålagt jernbanevakthold 17
Flyktningetrafikken 18
Idrettsfronten 19
Kirkefronten 20
Skolefronten 21
Reorganisering av motstandsbevegelsen 22
Maidagene 1945 23
Feiringen av 17. mai 1945 24
Hjem fra tysk fangenskap 25
Kraftstasjonen på Rånåsfoss 26
HV-styrkene i Blaker og Sørum 27
Landssvikoppgjøret 28

Tyske tropper inntar Blaker

Det var sykkelskvadron no 233 og 14de panserjegerkompani samt en infanteritropp av I R 345 som hadde fått i oppgave å besette Blaker og Sørum. De ankom Oslo havn 11. april 1940, og tidlig neste morgen forlot de Oslo langs Strømsveien, til Fet, gjennom Sørumsand og til Blaker, hvor de ankom 12. april.

En tropp kom til Stenby på Svarstad og besatte garden ca. klokka 17.00. Samtidig kringsatte en avdeling soldater Blaker Skanse. Flere feltkanoner ble oppstilt på vollene.

Det tredje stedet som ble besatt denne ettermiddagen var Aanerud på Huseby. Den høye trestillasen på Husebybakken ble også besatt av tyske soldater, som plasserte en mitraljøse på toppen av skibakken.

Soldatene forlot Huseby og Svarstad allerede dagen etter, den 13. april, med kurs for Rånåsfoss. Skansen ble besatt i to døgn. Den første natta ble elevene på Skansen holdt i forvaring i internatets kjeller. Etter en angsfylt våkenatt ble hele elevflokken under tysk bevoktning ført ned den gamle Skansebakken. Men noe mer skjedde ikke. Etter en stund ble alle sluppet fri og returnerte til skolen. Rektorfamiliens husarrest ble også opphevet om morgenen den 14. april.

Tyske tropper inntar Rånåsfoss

Om morgenen den 13. april forlot to sykkeltropper med tyske soldater det sentrale Blakerområdet og begav seg oppover Eidsbakkene. De gjorde en kort stopp i krysset like ovenfor skolen på Rånåsfoss for å orientere seg litt. Deretter syklet de ned til hengebrua som krysser Glomma.

Her satte de ut to soldater på Sagbakken, to på bruas østside og to på bruas vestside. Hovedtroppen reiste over hengebrua og besatte garden Neslerud, som ligger på vestsida av elva med utsyn over både hengebrua og kraftstasjonen.

Den 13. april kom to tyske motorsykler til Neslerud. Den ene hadde sidevogn, hvor det var et spann med varm lapskaus samt diverse annen mat. Den ene motorsykkelen ble satt igjen. Om ettermiddagen kom en lastebil med diverse utstyr og en feltkanon på slep. Kanonen ble stilt opp ved hengebruas vestre side. Dagen etter ble en annen feltkanon plassert på Sagbakken.

De tyske kampsoldatene ble ca. 5. mai erstattet av andre tyske soldater, som hadde med seg grå, polske hester. De rekvirerte halve stallen og et uthus. Til bolig tok de sidebygningen. Først i april 1941 forlot tyskerne Neslerud.

Tyske tropper inntar Frogner

Fra og med den 12. april hadde en strøm av tyske soldater passert langs Trondheimsvegen gjennom Frogner på jakt etter den norske konge og hans regjering. En tysk fallskjermavdeling under ledelse av kaptein Eberhard Schiller tok opp forfølgelsen på det norske statsapparatet allerede 9. april. På Jessheim tok de en avdeling med 20 norske soldater til fange. På Dal ble en fenrik og to soldater tatt til fange. Men klokka to natt til 10. april ble de tyske elitesoldatene effektivt stoppet ved Midtskogen.

Panserjegerne fra I R 345 kom imidlertid fra Rånåsfoss til Frogner om morgenen den 13. april for å besette området. Etter at norske motstandsfolk på formiddagen 11. april hadde sprengt brua over Glomma ved Årnes, var det særlig brua over Leira tyskerne var opptatt av å beskytte. Tyskerne tok sine forholdsregler ved å ta fem gisler fra Frogner-området. De ble stengt inne på Frogner barneskole (bildet) natta mellom 14. og 15. april. Blant gislene var lærer Sigmund Eldevik, som seinere under okkupasjonen ble sendt på straffarbeid til Kirkenes.

Kampene ved Roverud

De ungdommene fra Sørum som hadde kommet seg til Kongsvinger ble satt sammen i improviserte tropper for å stoppe tyskerne sør for Skarnes. 16. april ble styrkene i Kongsvingerdistriktet reorganisert og major Ørnulf Røed overtok kommandoaen over bataljonen. Etter flere døgns kamp og vakttjeneste i elendig vær ble styrken satt i marsj for å gjenerobre Kongsvinger.

Klokka åtte om morgenen den 17. april støtte et kompani ledet av kaptein Magnus Vangerud ved en tilfeldighet på en tysk styrke som rykket fram mot Elverum med biler. Nordmennene lå i skjul på begge sider av veien, og den første lastebilen kom kjørende med god fart og stoppet ikke før den var midt oppe i de norske stillingene. Og nå begynte en av de villeste og blodigste kampene under krigen i 1940.

Under kampene ved Roverud, som bare varte en time, falt det 13 nordmenn. Av disse var tre fra Sørum: Trond Olav Bjerke, Rånåsfoss, Arthur Wilhelm Olsen Julton, Sørum og Jomar Sigurd Nybø, Rånåsfoss.

Den første motstandsbevegelsen i Sørum

10. juni 1940 var kampene i Norge slutt. General Otto Ruge undertegnet avtalen med tyskerne om å overgi alle styrker som ennå stod under våpen i Norge. Kongen og regjeringen hadde 7. juni forlatt Norge for å kjempe videre mot okkupasjonsmakten fra sitt eksil i London. På de alliertes side stod også 870 norske skip på over 500 tonn, og med 25.000 norske sjøfolk om bord. Og de kjempet videre på alle hav.

Rundt industrimiljøet på Sørumsand, med Sørumsand Trevarefabrikk og Sørumsand mekaniske verksted, ble det organisert ei tverrpolitisk motstandsgruppe på 30-40 mann som ville slåss med det mål for øyet å kaste tyskerne ut av Norge igjen.

Olav Gulbrandsen ble utpekt til troppsfører. Andre aktive var Helge Gundersen og Thorleif Andresen (t.h.). Den siste hadde ansvaret for kjøp av våpen i Oslo.

Børsepiper ble pakket i gråpapir og fraktet med toget som håndbagasje. På trevarefabrikken ble de skjeftet og tilpasset. Alle måtte selv betale våpnene. En Krag Jørgensen med femti skudd kostet 60 kroner.

En skjebnesvanger likvidering

Bildet viser de tiltalte under rettssaken.

Under oppbygging av motstandsgruppa på Årnes oppstod det problemer som skulle få alvorlige følger også for motstandsgruppa på Sørumsand. En person som hadde fått snusen i at noe ulovlig foregikk begynte å presse folk for penger. Situasjonen ble etter hvert så uholdbar at en ikke så andre muligheter enn at mannen måtte likvideres.

Mannen som skulle utføre oppdraget fikk sine instrukser på Sørumsand 25. mars 1942. Etter å ha utført mordet syklet han over Hvam til Sørumsand, hvor han tok toget til Oslo.

Etterforskningen av drapet på Årnes førte til ransaking hjemme hos Thorleif Andresen 5. mai 1942, hvoretter han ble arrestert sammen med brødrene Sigbjørn, Helge og Gunnar Gundersen. Helge og Sigbjørn Gundersen satt på Grini til krigen var slutt.

Gunnar Gundersen døde på Ullevål sykehus 28. juni 1944. Thorleif Andresen (nr. 3 i annen rekke) ble dømt til døden tre ganger ved SS Polizeirericht Nord 27. august 1942. Han tok sitt eget liv på Akershus Festning 29. august.

Arrestasjon av motstandsfolk i Sørum

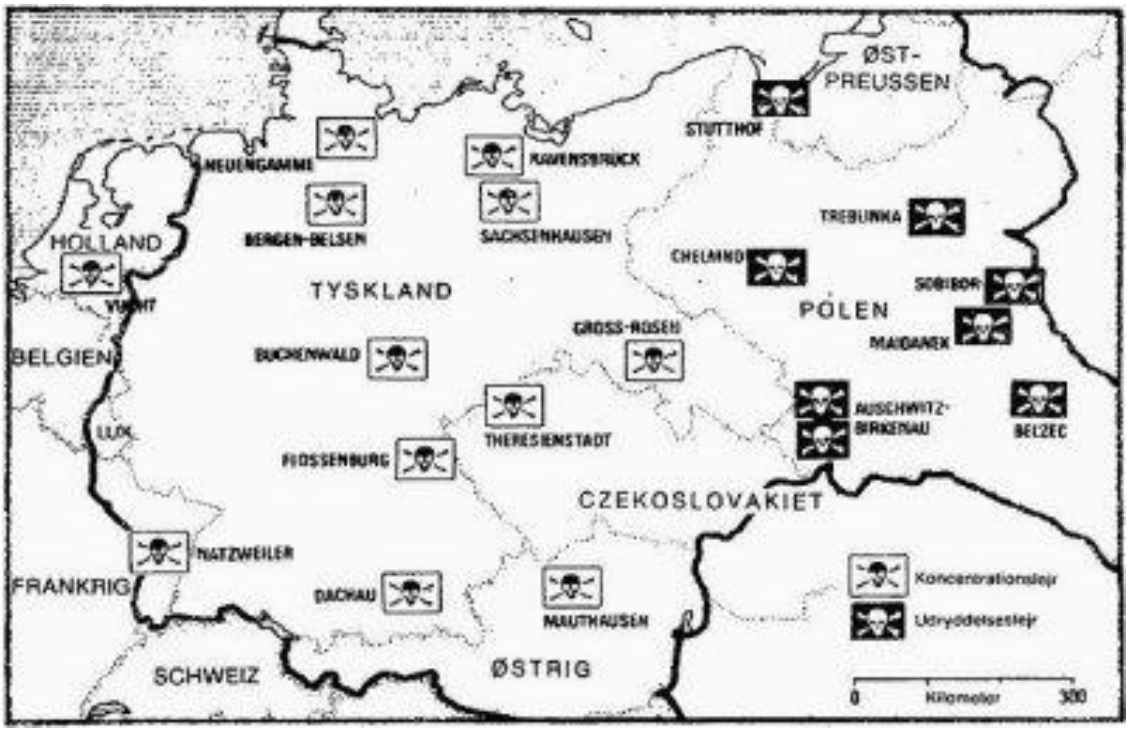

Opprullingen av motstandsbevegelsen i Sørum var ikke slutt med arrestasjonen av Thorleif Andresen og brødrene Gundersen. Hjemme hos Andresen skal tyskerne ha funnet navnelister over Milorg-gruppa i Sørum.

Fredag 29. mai 1942 kom Gestapo igjen under ledelse av SS-Hauptscharführer Kurt Lubinski. Et sted mellom 30 og 40 mann ble arrestert i distriktet vårt den morgenen og fraktet til Møllergata 19 i Oslo med lastebiler.

Følgende ble arrestert 29. mai: Gunnar Bingen, løslatt ved amnesti fra Grini 17. mai 1943; Anders Bråthen, Kolbjørn Eriksen, Olav Gulbrandsen, Arnold Hammer, Arne Harefallet, Vilhelm Hauge, Harald Haugli, Arne Hellerud, Olaf Hellerud, Arne Ingjerd, løslatt ved amnesti fra Grini 17. mai 1943; Johan Ingjer, Olav Julton, Leif Kristiansen, Trygve Larsen, Odd Laache, Arthur Maurnes, Einar Aalgaard og Hans Aalgaard.

De fleste fra Sørum ble overført til Grini etter et år på Møllergata 19. To av fangene ble sluppet fri 17. mai 1943, Odd Laache satt på Grini til krigens slutt, mens de andre i desember ble transportert til konsentrasjonsleire i sentral-Europa. De fleste kom til Sachsenhausen og flyttet til Neuengamme våren 1945. Anders Bråthen og Arnold Hammer ble kategorisert som Nacht und Nebel-fanger og ble sendt til henholdsvis Mauthausen i Østerrike og Natzweiler i Frankrike.

Førerprinsippet innføres i kommunen

Norge var i krig fram til 30. juni 1940. Administrasjonsrådet påtok seg sivile administrative saker fram til 25. september samme år da Reischskommisar Josef Terboven utstedte en forordning om at alle politiske partier unntatt Nasjonal samling var forbudt. Fra denne dag inntok Vidkunn Qvisling og hans kommisariske statsråder regjeringskontorene. I en forordning av 21. desember 1940 fra Innenriksdepartementet om nyordning av styret i kommunene gjøres det klart at kommunene skal styres etter førerprinsippet. Det vil i praksis si at ordførere oppnevnes av Innenriksdepartementet etter innstilling fra Nasjonal Samlings lokale partiorganisasjon. Ordføreren gis det fulle personlige ansvar for virksomheten i sin kommune. Som rådgivere får han formenn som oppnevnes av fylkesmannen i samråd med Nasjonal Samlings fylkesordfører.

Lensmann Tor Tønsberg ble oppnevnt som ordfører i Sørum 19. februar 1941, med H.P. Kirkeby som varaordfører. Tønsberg insisterte imidlertid på at han på grunn av stor arbeidsbyrde ikke kunne kombinere vervene som lensmann og ordfører. 16. september 1941 ble derfor Eivind Greftegreff oppnevnt som ordfører. 28. oktober 1941 ble Kirkeby erstattet som vara-ordfører av Ole Berg. Greftegreffs ulike søknader om å komme ut av ordfører-vervet lyktes 27. august 1943, da varaordfører Ole Berg rykket opp som ordfører, og med Tor Tønsberg som varaordfører.

I Blaker var situasjonen mer stabil. Der ble Oscar Berger oppnevnt som ordfører og Gudmund Foss som varaordfører 29. januar 1941, og disse posisjonene hadde de begge fram til 8. mai 1945.

Tyske soldatforlegninger i Sørum

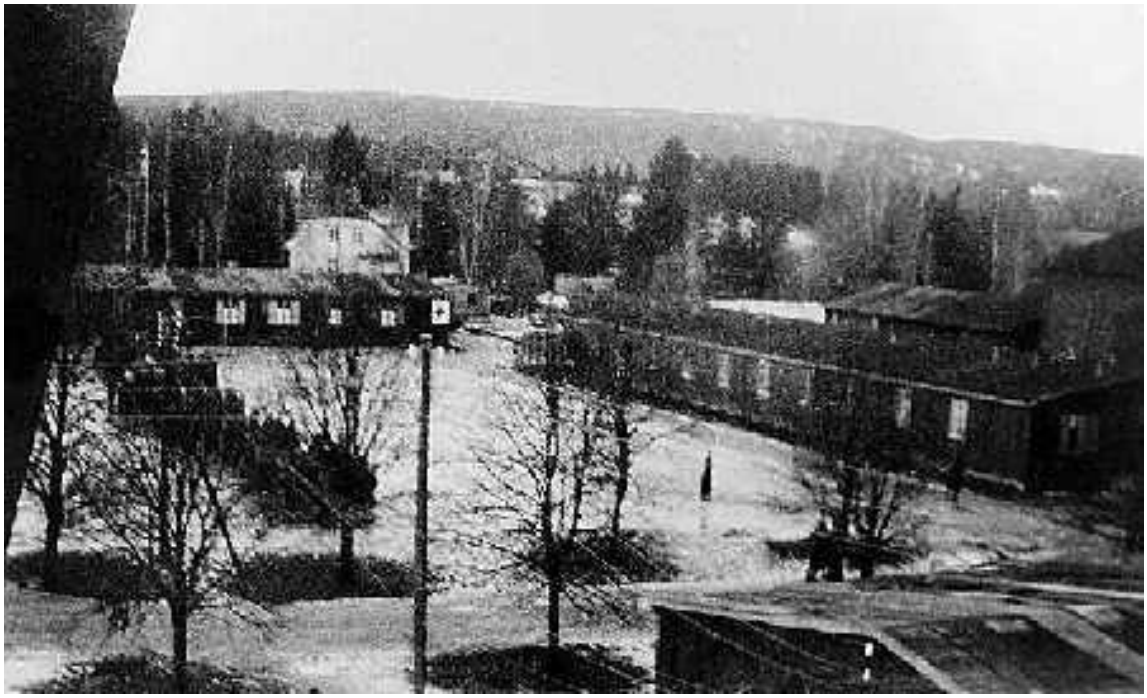

Tyskerne rekvirerte helt eller delvis en rekke eiendommer for eget bruk i Sørum under okkupasjonen. Det var særlig skoler og forsamlingslokaler som ble tatt i bruk, men innkvartering av offiserer og soldater forekom også på gardene flere steder i bygda. Det var likevel på Sørumsand tyskerne tok beslag og rekvisisjoner i de største eiendommene. Festiviteten ble en kort periode beslagt, Arbeiderforeningens lokale Fram huset tyske soldater omtrent et år, og Romerike folkehøgskole ble rekvirert til bruk for tyske tropper fra 18. juli 1940.

Fra høsten 1940 og ut krigen rekvirerte tyskerne betydelige deler av Johan Holters eiendom Jentoft – sentralt beliggende på Sørumsand. Her satte tyskerne opp en stor brakkeby som strakte seg fra tennisbanen ved Sorenskrivergården opp til Lålands lompebakeri og Elektritetsverksgården. Brakkene ble prefabrikert på Sørumsand Trevarefabrikk, Skugstadmoen sag m.fl. Til sammen ble det ca. 25 brakker.

Opplysningene om antall soldater som var innkvartert her på det meste i 1941 varierer fra 500 til 2.000. Sannsynligheten taler for om lag 1.200. Utover i 1942 avtok belegget vesentlig, og brakkene ble etter hvert hovedsakelig benyttet som lager.

Rasjonering av forbruksvarer

Ved utbruddet av den andre verdenskrig i 1939 ble Forsyningsdepartementet opprettet. 9. april 1940 var det lagret forsyninger for ett års forbruk ved fullstendig isolasjon. Kommunene ble pålagt å oppnevne forsyningsnemnder med kommunalt valgte medlemmer, ansatt forretningsfører og eventuelle andre ansatte medarbeidere. I Sørum ble det etter hvert som arbeidsmengden økte ansatt flere på kontoret. NS-medlemmer ble foretrukket.

Bildet viser Mikal Svendsens lastebil med knottgenerator i bruk som kirkeskyss i forbindelse med et bryllup. Som drivstoff ble brukt treslagene or og ask, kuttet opp i små kubber á 10 cm. I stedet for kaffe ble det laget kafferstatninger – brent av korn og erter - som også var rasjonert. I juli 1941 ble detaljsalget av kjøtt rasjonert. I november samme år kom det påbud om telling av forbrukernes private potetbeholdninger. Fra august 1943 ble poteter rasjonert over hele landet. Tobakkrasjoneringen trådte i kraft 1. juni 1942. Grønnsakene ble også rasjonert fra 1942. De ansatte i forsyningsnemnda delte ut rasjoneringskort med merker for de rasjonerte varene. Verdiene av de enkelte merkene ble fastsatt for kortere perioder. Forhandlerne måtte klippe merker av kortene og levere de fraklipte merkene til forsyningsnemnda for å få anvisning på nye varer.

Egenproduksjon og varebytte

De fleste som bodde i Sørum under okkupasjonen hadde litt jord som de kunne dyrke poteter og grønnsaker på. Svært mange kunne også ha slaktegris, kanin og noen høner. Dyrking av tobakksplanter skjøt voldsomt i været noen år ut i krigen. På bildet ser vi herredsagronom Leif Aasen i Blaker med tobakksplanter og mistbenker foran huset sitt. Det var stor kvalitetsforskjell på plantesortene. Plantene skulle ha lang, god vekstsesong. Bladene skulle helst bli modne, gulaktige før plukking. Bladene ble tredd på tråder/liner og hengt opp til ettermodning og tørking. I nøye sortert tilstand ble så tobakksbladene levert på tobakksfabrikken, hvor en fikk ferdig tobakk tilbake i samme kvalitet som det en hadde levert.

Parallelt med reduksjonen i den legale omsetningen vokste det fram et illegalt marked. Kombinasjonen av mangel på mat og pengerikelighet blant folk flest gjør det lett å forklare denne utviklingen. Gardene ble oppsøkt av folk med spann og ryggsekker som ønsket å plusse på knappe rasjoner. Landsbruksvarer ble også tatt med til byen og byttet i andre varer som det var rasjonering på, alt fra sukker til tøy. Til en viss grad kan en si at vareknappheten og penge-rikeligheten under okkupasjonen førte oss tilbake til en slags naturalhusholdning. Byttehandelen florerte.

Pengerikelighet

Det eneste det var nok av for de fleste var kontante penger. Det stigende seddelomløpet under krigen førte til at alle fikk flere penger mellom hendene, men det var lite å bruke dem til på en fornuftig måte. Situasjonen var paradoksal – nødvendige investeringer som tidligere var blitt utsatt på grunn av penge-mangel, måtte nå utsettes på nytt fordi det ikke kunne skaffes varer, i hvert fall ikke på lovlig måte.

Sørum Sparebank besluttet 2. desember 1941 bare å akseptere ordinære avdrag på utestående lån. Det var selvsagt mye bedre å ha pengene plassert hos sikre lånetakere, framfor å ha dem i bankens kasse. Spareiveren var også stor blant kundene i Blaker Sparebank, omtrent en halv gang over landsgjennomsnittet.

Fra 1939 til 1945 økte innskuddsmassen fra kr 333.042,- til kr 1.242.434,-. I samme periode ble utlånssaldoen redusert fra kr 419.150,- til kr 165.376,-.

Da krigen var slutt, var både bygninger, maskiner og andre drifts-midler sterkt nedslitt. Lånebehovet til fornying var derfor stort, og banken kunne følgelig dra god nytte av hver oppspart og innskutt krone.

Et utvidet åkerareal

Allerede 24. april 1940 fikk ordførerne rundskriv fra Landbruksdepartementet om å gjøre produksjonen av matnyttige vekster så stor som mulig. Departementet anmodet ordføreren om straks å sammenkalle til et møte av representanter fra jordstyret, forsyningsnemnda, småbrukarlaget, bondelaget og arbeiderorganisasjonene i bygda for å bestemme hvem som skulle ha ledelsen av jordbruksarbeidet kommende vår. Det var Forsyningsdepartementet som sommeren 1940, i samråd med tyske styresmakter, utarbeidet planer for produksjonsomleggingen. På grunn av at mye kalorier går tapt når planteprodukt blir foredlet til husdyrprodukt, ble det en hovedmålsetting å utvide åkerarealet – dyrke mer matkorn, poteter og grønnsaker for direkte konsum uten å gå veien om husdyrmagen.

Samlet dyrket areal i Blaker utgjorde 21.120 daa, derav eng og beite 9.054 daa. Jordstyret ble i 1943 pålagt å dyrke 8.140 daa korn og erter, 1.670 daa poteter og 874 daa rotvekster. Samlet dyrket areal i Sørum utgjorde 44.011 daa, derav eng og beite 23.011 daa. Jordstyret ble i 1943

pålagt å dyrke 15.451 daa korn og erter, 3.168 daa poteter og 1.660 daa rotvekster. I 1943 ble Blaker pålagt å levere 120 tonn poteter til die Wehrmacht og Sørum 890 tonn. Det meste av potetene skulle lagres i kommunen. Forsyningsnemnda måtte med sin underskrift forplikte seg til å sørge for plass og frostsikker lagring til våren 1944.

Åpenåkerarealet utgjorde snaue 50 % av det totale dyrkingsarealet. Dette er i grunnen beskjedent i forhold til åpenåkeren i dag, men en må spesielt ta i betraktning problemene med trekkraft og mangel på arbeidshjelp som begrensende faktorer.

Utnytting av ressursene i skogen

Med liten og til dels ingen import av kull og bensin, ble skogsressursene mer og mer viktige som energikilde utover krigen. Arbeidshjelpsituasjonen i skogen var vanskelig tatt i betraktning de store hogstkvanta som skulle ut. Die Wehrmacht hadde rekvirert en del hester, de hadde også rekvirert en del folk til det som ble kalt tyskerarbeid.

Arbeidstjenesten (AT), en militær arbeidskommando av utkommandert ungdom, ble også benyttet i skogen. På bildet ser vi nydyrking ved hjelp av stubbebryting ved AT-leiren på Røa-feltet i Nes i 1943.

Fylkesskogrådet påla hver kommune et nærmere bestemt kvantum av tømmer og ved, som igjen det kommunale skogråd måtte fordele på de enkelte skogeierne. I Blaker hogstsesongen 1941-42 var 9.250 kubikkmeter tømmer påmeldt som tilstrekkelig.

Året etter var kravet økt til 12.500 kubikkmeter pluss 4.000 favner ved, som ble nedsatt til 3.050 favner. For Sørum var det tilsvarende pålegg 1943-44 om 7.000 kubikkmeter tømmer og 2.400 favner ved. I tillegg kom pålegg om hogst av kubb.

Mot slutten av krigen skulle die Wehrmacht bygge opp et reservelager av generatorknott. Det var også vårvinteren 1945 det ble beslaglagt områder for snauhogst. På Bruvollen i Blaker ble det hugget rent ved hjelp av tysk arbeidskraft (Organisation Todt). Det samme gjaldt statens skog på prestegarden i Sørum. På Val ble det beslaglagt 300 daa skog for snauhogst vårvinteren 1945.

Informasjonsmonopolet

Ei gruppe Skansen-elever lytter til radioen.

Sendingene fra NRK ble kontrollert av tyskerne fra om kvelden den 9. april. Problemet for tyskerne var at det også var mulig å ta inn andre stasjoner. BBC sendte nyhetssendinger på norsk hver kveld klokka 19.30. Etter hvert som noen av NRKs faste medarbeidere som Toralv Øksnevad og Olav Rytter etablerte seg i BBC, ble dette den viktigste informasjonskanalen for de fleste nordmenn. Mange på Romerike kunne dessuten få inn svensk radio.

Med forordningen av 2. august 1941 om «Avlevering av radiomottagere i bestemte områder», oppgav okkupasjonsmakten å vinne informasjonskampen gjennom kringkastingen. Avleveringsdatoen varierte for de forskjellige områdene, men for kommunene rundt Oslo var datoen satt til 10. september.

I Blaker og Sørum skulle radiomottakerne leveres inn til lensmennene for å bli lagret henholdsvis på Haugtun og kommunelokalet på Nordli. Det føltes nok tungt for mange å levere inn sine radiomottakere, men lot du være å gjøre det, og det ble oppdaget at du fortsatt hadde radio ulovlig, kunne dette straffes med inntil to års tukthus i Tyskland. Mange trosset likevel forordningen og hadde sin radiomottaker på et hemmelig sted.

Pålagt jernbanevakthold

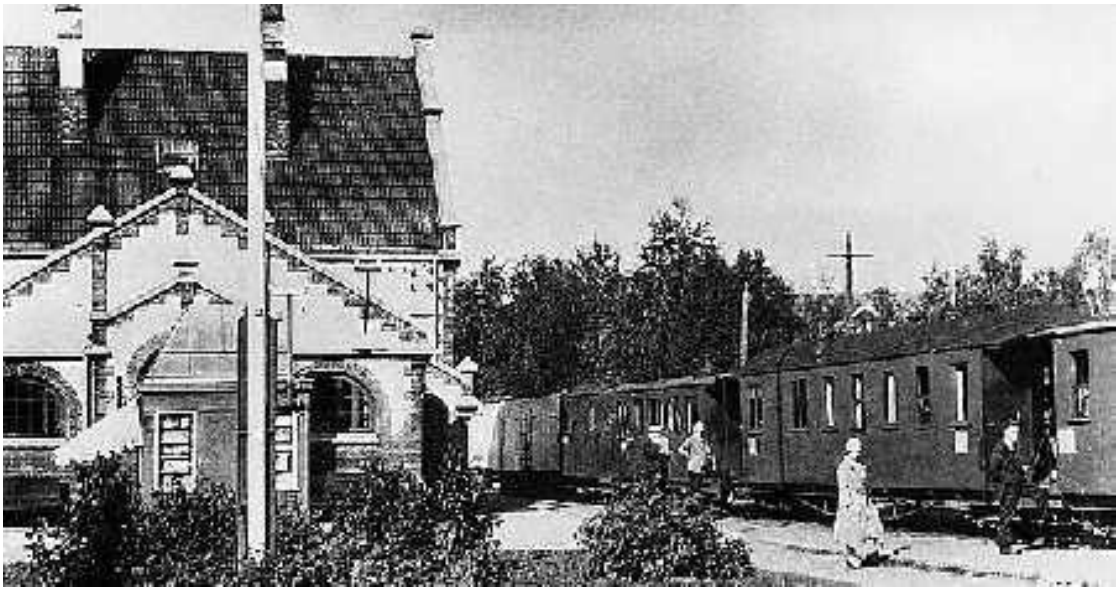

Fra lørdag 14. oktober 1941 klokka 18.00 forlangte de tyske myndigheter at det skulle holdes vakt lang jernbanesporene på Hovedbanen og Kongsvingerbanen ved tvangsutskrivning av menn i alderen 21 – 45 år.

Sørum ble pålagt vaktholdet fra grensen mot Sørum til grensen mot Ullensaker på Hovedbanen og fra Sørumsand til Rånåsfoss på Kongsvingerbanen. Årsaken var at det fire ganger i løpet av sommeren 1941 skulle være gjort forsøk på å sprenge jernbanelinjene på disse to strekningene. Vaktholdet på Kongsvingerbanen opphørte i mars 1942, men fortsatte på Hovedbanen.

Det nærmeste man kom en krigshandling i Sørum under okkupasjonen var da skoletoget fra Lillestrøm den 29. september 1944 ble angrepet av et fly med engelske kjennetegn ved Guttersrud stoppested. En mann ble drept, ei dame hardt såret og fem seks personer lettere såret. Skoleelevene, som gikk på skole på Lillestrøm, hadde potetferie da dette inntraff. Det antas at det her ble en forveksling av tog siden det på Lillestrøm stasjon på samme tidspunkt stod et fullastet troppetransporttog med tyske soldater som skulle nordover.

Flyktningetrafikken

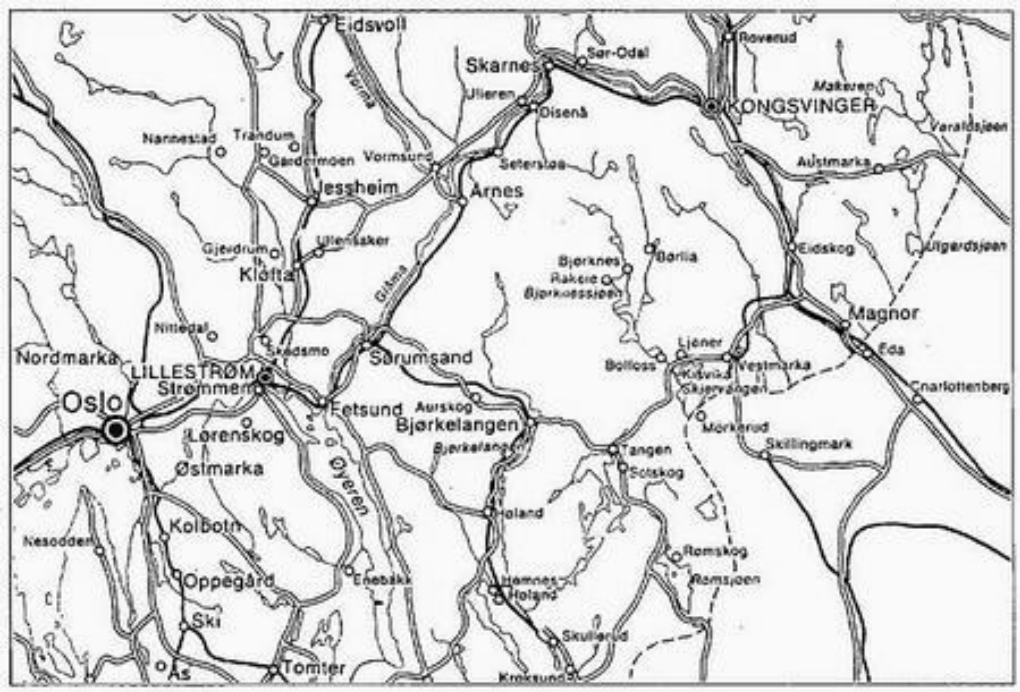

Blaker og Sørum lå strategisk til i grensesone øst mot Sverige, med broene over Glomma ved Fetsund, Sørumsand og Rånåsfoss som naturlige punkter for kontroll av grensesonen. Blakværinger og sørumsokninger som bodde øst for Glomma og Rømua måtte fra 1. juli 1940 ha grenseboerbevis, som fortalte at de bodde i området og derfor hadde noe her å gjøre. Fra 1. januar 1944 ble det innført krav om reisetillatelse for å passere inn eller ut av grensesonen dersom du reiste utenfor det området som ditt grenseboerbevis angav.

Så vidt vi vet var det to hovedruter som ble brukt for flyktningetransport til Sverige i vårt område. Den ene gikk fra Årnes og østover og ble vanligvis kalt «Aulieruta» etter Einar Aulie på Røa i Nes, som var den mest kjente losen. Problemet var å komme over Glomma, da bruene ofte var bevoktet. Som regel rodde losene flyktningene over Glomma mellom Disenå og Årnes. Den andre ruta ble av en eller annen grunn kalt «Spikern» og gikk fra Eidsvoll stasjon, over Vorma til Nord-Odal. Den passerte Glomma ved Namnå og kom inn i Sverige litt sør for Fall tollstasjon.

Idrettsfronten

Nyordningen av norsk idrett kom overaskende fort, hvis vi ser den i forhold til Nasjonal Samlings politikk på andre områder. Allerede 21. november 1940 presenterte konstituert statsråd i Departementet for Arbeidstjeneste og Idrett, Axel Stang, sin forordning om norsk idretts organisasjon. Få dager etter forfattet det sittende idrettstyret en protest mot forordningen, og idrettsstreiken var et faktum.

Parolen fra Hjemmefrontens ledelse lød: «Du skal ikke delta eller være tilskuer ved offentlige idrettstevner, men hold deg i form.»

Selv om alle offisielle idrettskonkurranser i regi av NS skulle boikottes, var det vanskelig for idrettsungdommen i Blaker og Sørum å holde seg helt passive. Det ble derfor snart arrangert hemmelige illegale stevner. På bildet ser vi Såkrokens fotballag i 1941 på Finnholtsletta i Kristian Sæthers skog.

Foran fra høyre: Hallvard Tømte, Kåre Sæther, ukjent. Bak fra høyre: Arne Sæther, ukjent, Per Evensen, Martin Lund, ukjent, ukjent, Erling Skårer. De ukjente oppholdt seg midlertidig i Såkroken under krigen.

Kirkefronten

Påskedag 5. april 1941 leste prestene opp et bekjennelsesskrift og meddelte samtidig at de la ned sitt embete som statstjenestemenn – slik biskopene og domprostene allerede hadde gjort, men at de fortsatt aktet å utføre alt arbeid i menigheten som kunne gjøres av en ikke-embetsmann. Dermed var bruddet mellom kirken og nazistatens kirkestyre fullstendig. Statspolitiet slo ned på Kristent Samråd som ansvarlig instans for «opprørsskriftet» og arresterte fem av medlemmene.

Begge sogneprestene, Ole Lunder i Sørum og Anton Martin Stenseth Kleppestø i Blaker, var lojale og stilte seg solidariske med biskopene da disse 24. februar 1941 ved skriv til Kirkestatsråden meddelte at de så seg tvunget til å nedlegge sine embeter.

I og med at prestene etter nedleggelsen av embetet nå var uten inntekt, ble det fra menighetenes side på forskjellige måter samlet inn penger.

Våren 1944 ble det inngått ny forpaktningskontrakt for Sørum prestegard. Denne ble gitt til en frontkjemper som hadde tjenestegjort på Østfronten. Den tidligere forpakteren måtte forlate garden, frontkjemperen flyttet inn og drev garden til frigjøringen.

Skolefronten

I forordning av 16. desember 1940 fra Kirke- og Undervisningsdepartementet ble de sittende skolestyremedlemmene pålagt å forlate sine funksjoner samtidig som nytt skolestyre skulle tre i funksjon med formann, rådgivende medlem (lærer) og rådgivende medlem fra hjemmene, i alt tre medlemmer. Først 8. og 10. juni 1942 ble skolestyrene henholdsvis i Sørum og Blaker besatt med NS-medlemmer. Da var Norges lærersamband, en nazifisert organisasjon for lærere, opprettet 5. februar 1942.

Mer enn 12.000 av landets 14.000 lærere nektet å delta i sambandet. Førstelærer Sigmund Eldevik ved Frogner skole ble arrestert 20. mars 1942 og sendt til Kirkenes på tvangsarbeid. Lærer Petter Djupvik ved Haugtun skole ble avsatt sommeren 1942 og måtte senere flykte til Sverige. Ivar og Karen Sønderaal var begge lærere i Blaker og samtidig aktive i motstandskampen. De fikk en rekke skriftlige klager fra lokale NS-medlemmer, men ble nok skånet fordi deres sønn Arne hadde meldt seg til fronttjeneste i divisjon Wiking.

Nasjonal Samling så naturlig nok skolen som en viktig arena for påvirkning av den oppvoksende slekt. En lang rekke rundskriv fra Kirke- og Undervisningsdepartementet viser dette. For eksempel 22. november 1940 bes skolene innrette seg på at det vil bli igangsatt positive tiltak innenfor vår skoleundervisnings rammer å orientere om den nye tids idéer i sin alminnelighet og om Nasjonal Samlings program og retningslinjer i særdeleshet.

Også i skolestyrene i Blaker og Sørum ble det anskaffet bilder av Føreren, som lærerne ble pålagt å henge opp på en iøyenfallende plass i klasserommet. Med bare tre NS-lærere ansatt i bygda, er det lite trolig at oppfordringen ble fulgt. Lærere og foreldre motstod sammen alle forsøk på nazistisk indoktrinering av barna.

Reorganisering av motstandsbevegelsen

Distrikt 12 (D-12) av hjemmestyrkene ble inndelt i tre avsnitt: Avsnitt 121 omfattet herredene Nittedal, Aurskog, Blaker, Sørum, Fet, Skedmo, Rælingen og Lørenskog. Område 1215 var et av fem områder i avsnitt 121 og omfattet Sørum, Blaker og Aurskog. Avsnitt 121 ble reorganisert i 1943.

Ved årsskiftet 1944/45 gikk Milorg inn i en ny fase med stor økning i antall våpenslipp til våre nærområder, totalt 25 flylaster med 60 tonn våpen og utstyr. Sørum og Blaker ble ikke ansett for å ha egnede områder for våpenslipp, og ble derfor forutsatt tilført våpen fra nærområdene. Helt mot slutten av krigen var det likevel planlagt et slipp på Spjutmyra sørøst for Kjærnsmo gård, men da hadde tyskerne lagt ned sine våpen.

Legen Petter Fonneløp på Sørumsand var områdesjef for Milorg i 1215. Herredskasserer Rolf Lindbäck var nestsjef. Lærer Jofred Stortrøen ved Mork skole var sjef for gruppe 2, som omfattet Blaker, og med lærer Ivar Sønderaal ved Haugtun skole som nestleder.

På bildet, som ganske sikkert er tatt etter frigjøringen, ligger lærer Georg Hermann på Skansen foran med mitraljøse. Bak fra venstre ser vi Jens Jødahl, Kåre Stenby (3), Olaf Engen (5), Kåre Hogseth (6), Einar Hagen (7), Jens Kurland (9) og Rolf Ringvold (10). I midtre rekke fra venstre: Reidar Krogstad (1), Jon Stagrim (2), Anders Kleven (3), Odd Krogstad (6), Ivar Hagen (7), Aslak Fagermoen (8) og Syver Mørk (9). I første rekke fra venstre: Tor Krogstad (1), Karl Svendsen (2), Ingvald Krogstad (3), Johan Nygård (4), Einar Bakken (5), Ivar Engen (6). De øvrige på bildet var elever ved Husflidskolen på Skansen.

Maidagene 1945

Områdestaben i Milorg møttes på morgenen den 8. mai 1945 hos områdesjef Peter Fonneløp i hans bolig på Sørumsand. De tyske soldatene hadde kapitulert, og Milorg kunne tre fram i full offentlighet, blant annet for å sikre ro og orden.

Det ble besluttet å legge områdets kommando til Festiviteten på Sørumsand, ikke bortgjemt ved Mork stasjon som først planlagt. En sending våpen fra Fet ble fordelt på to tropper i Sørum og to tropper i Blaker.

Uniformer kunne ikke skaffes, men alle hjemmefrontsoldater ble utstyrt med armbind med norsk flagg og områdets stempel. Styrkenes første oppgave ved siden av vakthold, var å beslaglegge nazistenes våpen og avkreve dem uniformer og verdigjenstander.

Vi har en unik kilde til hva som skjedde disse hektiske ukene i mai og juni 1945. Nestsjef Rolf Lindbäck førte nemlig dagbok fra 8. mai til 1. juli 1945.

Innførselen for 9. april er slik: «O.staben foretok inspeksjon av gruppe I og II's kommandoplasser, og vaktenes poststeder. Stabens kontorer er nu i virksomhet på Festiviteten, og telefonen begynner å kime med allehånde forespørsler og meddelelser fra publikum, Avsnitts- og Gruppekommandoen. Motorordonanser surrer på kommandoplassen, og den febrilske virksomhet gir uttrykk for den spenning som hersker omkring mobiliseringen av hjemmestyrkene. Hele situasjonen har preg av den hurtige utvikling sakene tok. Staben var ikke forberedt på så hurtig et tempo, og det hele blev no improvisert.»

Feiringen av 17. mai 1945

Aldri har vel noen 17. mai-taler hatt en enklere oppgave enn 17. mai 1945. I fem år hadde det vært forbudt å benytte det norske flagget. Til tross for vind og gråkaldt vær, varmet det å få synge de gamle fedrelandssangene. Kirkene var fullsatt, og den rette presten stod igjen på prekestolen. Det ble arrangert barnetog fra Lørenfallet til Sørum kirke klokka 9.30. På Sørumsand gikk barnetoget fra Bingsfoss til barneskolen, og klokka 15.00 var det borgertog fra skolen til Bingsfoss, hvor taler for dagen ble holdt. Klokka 20.00 var det stor folkefest på Bingsfoss.

Milorgs styrke på 250 mann arrangerte en kortesje med 25 biler og sykler gjennom hele bygda. De startet på Blaker med hornmusikk klokka 8.00 om morgenen, kjørte derfra rett til Frogner Meieri, hvor «Ja, vi elsker» ble spilt. Ferden gikk så videre gjennom Lørenfallet, hvor kortesjen er avbildet, til Rånåsfoss, over Blaker og til Bjørkelangen, tilbake forbi Toverudstøtten, hvor Dr. Fonneløp holdt en kort tale til folket.

Reisen gikk så til Blaker kirke, hvor det også var mange frammøtte, og Dr. Fonneløp holdt tale om hjemmestyrkenes rekruttering. Kortesjen ble avsluttet ved Festiviteten, hvor styrkene spiste middag sammen.

Etter middag marsjerte samtlige styrker til Bingsfoss hvor konstituert ordfører Bernhard Størsrud, lærer Einar Strømsheim og områdesjef Peter Fonneløp holdt taler for dagen.

Hjem fra tysk fangenskap

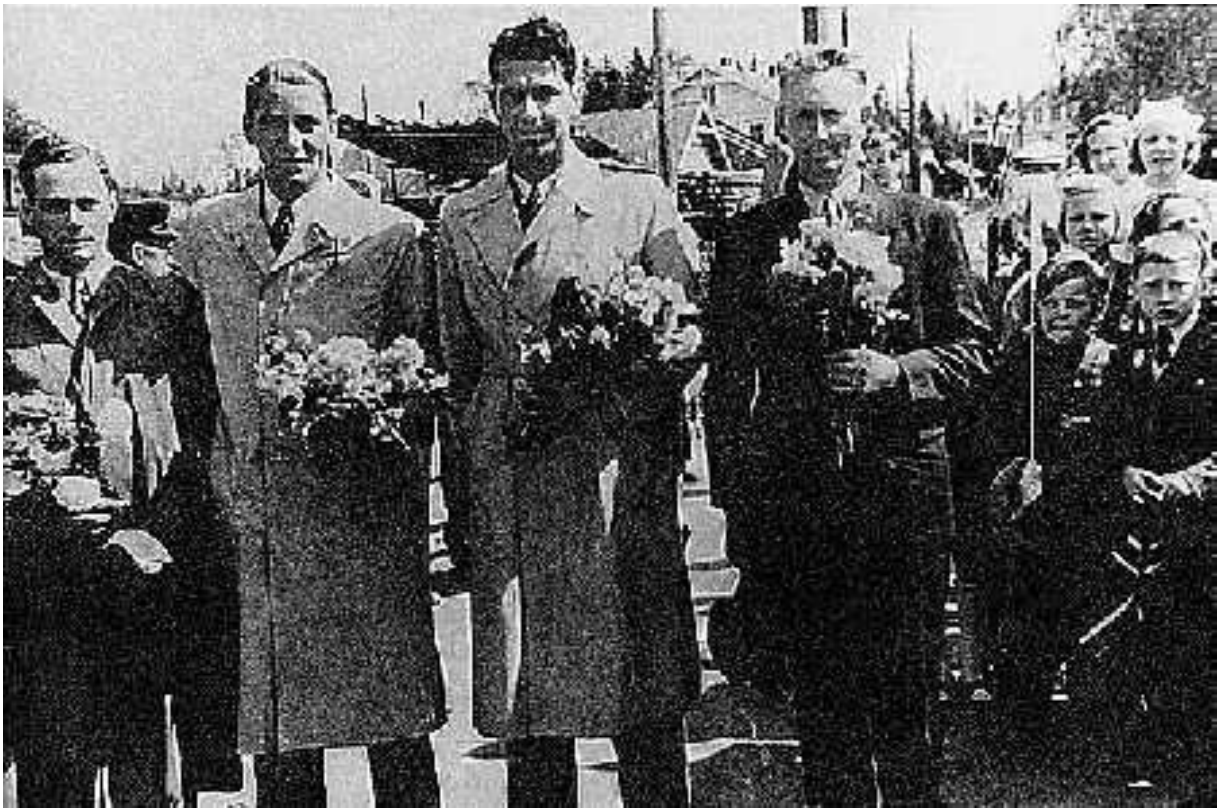

Fra venstre Olav Gulbrandsen, Einar Aalgård, Kolbjørn Eriksen og Arthur Maurnes.

Mot slutten av mai kom også alle som hadde overlevd fangenskapet i tyske konsentrasjonsleire hjem. De kom med buss til rutebilstasjonen på Lørenfallet, eller de kom med tog til Sørumsand. Dette bildet er tatt 26. mai 1945 ved bensinstasjonen på Lørenfallet. Vi skimter saga og meieriet i bakgrunnen. Alle fire var blitt tatt under opprullingen av motstandbevegelsen i Blaker og Sørum 29. mai 1942. Dagen etter ble Hans Ålgård, Wilhelm Hauge, Trygve Larsen, Johan Ingjer, Arne Harefallet og Harald Haugli mottatt på samme måte.

Ikke alle tysklandsfanger kom tilbake. Fra Blaker og Sørum døde Erling Georg Foss, Olaf Sørnæs og Knut Tornaas i konsentrasjonsleire, henholdsvis i Sachenhausen, Neuengamme og Dachau.

Det finnes i dag fire minnesteiner i Sørum over dem som falt i krigen 1940-45. Den ene står utenfor porten til Sørum kirkegård, og ble reist av Sørum bygdeungdomslag i 1941 med navnene på de to som falt under kamphandlingene i Norge.

Den andre bautaen står rett utenfor inngangsdøra til Blaker kirke.

Den tredje står innerst på Blaker Skanse, og er reist til minne om de elever ved Statens lærerskole i forming som falt under krigen.

Den fjerde minnesteinen er reist ved Frogner kirke til minne om Knut Tornaas.

Samtlige minnesteiner bekranses 8. og 17. mai hvert år.

Kraftstasjonen på Rånåsfoss

Kraftstasjonen på Rånåsfoss hadde en stor strategisk betydning under hele krigen. Verket leverte strøm til Oslo-området og skulle sikres mot sabotasje. Derfor var det også godt bevoktet av tyskerne. Det utrolige skjedde at selveste Josef Terboven på eget initiativ ankom Rånåsfoss for å spise middag med direktøren i hans bolig. Besøket ble holdt strengt hemmelig, men etter dette opphørte den illegale radiolytting som hadde funnet sted i det røde lagerbygget til AEV ved stasjonen. I stedet kom det en grågrønn bobil med fire tyske soldater som parkerte på Neslerud-jordet mellom vegen og Glomma ved Harerud-villaen. De gikk to og to vakt på hengebrua.

På bildet er det inspeksjon av kraftstasjonen 29. mai 1945 av tre engelske, tre amerikanske og tre norske offiserer. Oberst Olaf Helset, som på bildet hilser til lua, ledet delegasjonen. Til venstre på bildet direktør Ditlef Roti og til høyre for Helset med briller, dr. Peter Fonneløp. Vaktstyrken på Rånåsfoss paraderte og oberst Helset hilste personlig på hver av guttene. Ifølge dagboka til Rolf Lindbäck varte oppholdet ca. 45 minutter. Bildet er tatt av Anders Wold, Rånåsfoss.

HV-styrkene i Blaker og Sørum

Dette bildet, som er tatt av Nils Bøe, Lillestrøm, viser HV-styrkene i Sørum og Blaker i 1945. De er her samlet for fotografering i en bakkeskråning ved Bingsfoss. Vi kjenner navnene på mange på bildet, men vil gjerne ha hjelp til å identifisere dem vi ikke har navn på.

De navnene vi har er: Hermann Rotnebo, Arve Rognerud, Kristian Østby, Eugen Østby, Peter Fonneløp, Rolf Lindbäck, Christian Wisbeck, Jakob Roll-Hansen, Inger Fagersand (Olstad), Hanna Østby, Ragni Nafstad (Hovind), Astrid Jødahl (Olstad), Ingerid Sanner (Bråten), Else Nafstad (Østnor), Lydia Presterud, Borghild Nafstad, Borghild Gjelsnes, Lulla Orderud, Kari Slien, Ragnhild Thoreid, Anna Kurland, Edel Nicolaysen, Magna Heggedal (Østby) Ingerid Bjerkek, Edit Smedheim, Ivar Sønderaal, Jofrid Stortrøen, Kaptein Nafstad, Dr. Arnesen, Harald Moen, Ella Nafstad, Agnes Østby, Bertha Østby, Karen Hovind, Hans Flatla, Magnus Sennerud, Harald Haugli, Anders Bråten, Arve Svendsen, Wilhelm Hauge, Johan Ingjer, Sigmund Westby, Ernst Nordli, Trygve Larsen, Ditlef Roti, Johan Emilsen, Konrad Bjerke, Asbjørn Borg Larsen, Lars Sletner, Rolf Nicolaysen, Gerd Fuglevik, Ruth Halvorsen, Hjørdis Nicolaysen, Amanda Wang, Kristian Heggedal, Ivar Sagen, Harald Hertzenberg, Gunnar Thorbjørnsrud, Rolf Ringvold, Harald Kaistad, Leif Åsen, Karl Sæther, Anders Wold, Trygve Nafstad, Erling Nevjen, Kåre Stenby, Kåre Nafstad, Normann Heggedal, Ingolf Greni, Einar Hauge, Arne Orderud, Borger Hansen, Arvid Bjerkek, Oddvar Baksæter, Rolf Torp, Jon Eid, Egil Borg Larsen, Åge Thorseng, Einar Strømsheim, Halvar Presterud, Kåre Sæther, Bjarne Berntsen, Hans Hermannsen, disp. Zakariasen, Henrik Hellerud, Torbjørn Haugerud, Helge Aalgård, Nils Amerudås, Ole Flaen, Magnus Dahl, Olaf Flaen, Magnus Kolstad, Erling Nafstad, Olav Skiftun,Hans Seter, Karsten Lund, Håkon Håkonsen, Karl Håkonsen, Willy Haugen, Rolf Ringkillen, Arne Hellerud, Jon Bakke, Gunnar Bingen, Andreas Thorbjørnsrud, Reidar Haugen, Erling Eidsvoll og mange andre som vi ikke har navn på.

Landssvikoppgjøret

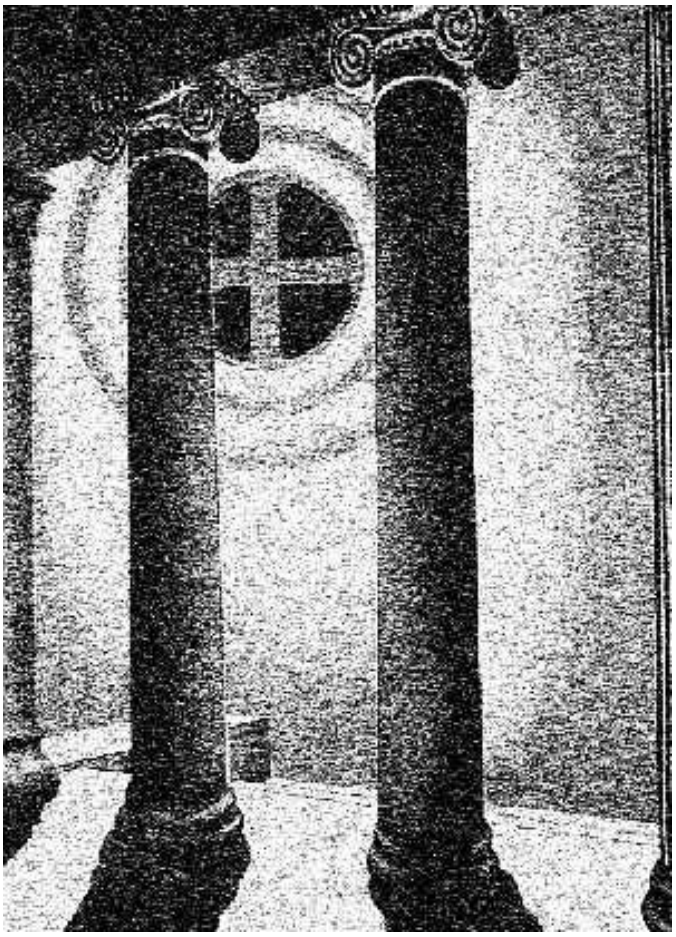

Den andre verdenskrigen var en tradisjonell krig mellom stater. Men det var også en krig om ideologier. Adolf Hitlers maktbase var det tyske nasjonal-sosialistiske partiet. Den politikken dette partiet utviklet kalles gjerne nazistisk. I Norge hadde Vidkun Qvisling bygget opp partiet Nasjonal Samling, som på mange områder hadde et tilsvarende program. Partiet kom ikke til makten gjennom ordinære valg, men ble innsatt i sine maktposisjoner av den tyske okkupasjonsmakten. Ved frigjøringen var det registrert 80 NS-medlemmer i Sørum og 78 i Blaker.

Etter frigjøringen kom landssvikoppgjøret, som skulle straffe alle dem som hadde stått på tyskernes side under krigen. For passive NS-medlemmer og unge nazister ble straffesakene i stor grad henlagt. Ved Nes sorenskriverembete på Sørumsand hadde man i alt 288 landssviksaker med til sammen 394 tiltalte, hvorav 63 hjemmehørende i Blaker og 62 i Sørum.

Frontkjempere i tysk tjeneste, folk med ledende verv i NS og hirden og aktive angivere fikk de strengeste straffene. Den aller strengeste straffen fikk en mann fra Sørum og en fra Blaker med tre år og tre mnd fengsel, mens ytterligere fire fikk tre år eller mer, og 14 fikk ett år eller mer. Resten ble idømt kortere fenselsstraffer, bøter eller ble fradømt offentlig stilling eller ilagt såkalt «rettighetstap». Seks tiltalte ble frifunnet.